

Nederlands Bijbelgenootschap

Visies op
een kerkbijbel
(p. 2)
Een kerkbijbel
voor Denemarken
(p. 3)
De bijbel
vertalen voor
de liturgie
(p. 8)
Europa kan
een stroom van
studiebijbels
verwachten
(p. 12)

KWARTAALBLAD
OVER BIJBELWERK
8ste JAARGANG
DECEMBER 1989

4

MET ANDERE WOORDEN

Visies op een kerkbijbel

In oktober besloot het bestuur van het Nederlands Bijbelgenootschap kerken, christelijke organisaties en groeperingen de vraag voor te leggen, of zij behoefte hebben aan een nieuwe vertaling voor gebruik in en door de kerken. Het bijbelgenootschap stelt zich voor het volgende najaar definitief te besluiten of het al dan niet het initiatief tot zo'n project zal nemen.

In de pers wordt al gesproken over een mogelijke nieuwe 'kerkbijbel'. Terwijl in ons land deze benaming niet ieders goedkeuring wegdraagt, is die in Denemarken volledig ingeburgerd. Daar wordt aan een nieuwe 'kerkbijbel' gewerkt. Tijdens de feestelijke viering van het 175-jarig bestaan van het Deense Bijbelgenootschap, vertelde de algemeen secretaris, dr. Niels J. Cappelørn, hoe ver het met de vertaalwerkzaamheden staat en welke besluiten de vertalers al hebben genomen.

Als een van de eersten legt de hervormde predikant dr. D. Monshouwer, mederedacteur van het blad 'De Eerste Lezing', in het tweede artikel zijn wensen voor een dergelijke Nederlandse vertaling voor de kerken op tafel. Zulke reacties kunnen het bestuur straks helpen bij zijn uiteindelijke besluit.

Ook in andere Europese landen wordt op dit moment gewerkt aan vertalingen voor gebruik in en door de kerken. Maar er wordt ook gewerkt aan een voor Europa nieuw fenomeen: de studiebijbel. In Noord-Amerika zijn al ettelijke studiebijbels met een weelde aan hulpmateriaal op de markt. Dr. Paul Ellingworth, vertaaladviseur van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen, geeft een overzicht van de stand van zaken in ons continent.

MET ANDERE WOORDEN

Kwartaalblad over bijbelwerk
8e jaargang nr. 4, 1989

Uitgegeven door:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
telefoon: 023 - 22 41 00
In samenwerking met:
Belgisch Bijbelgenootschap
Dautzenbergstraat 36
1050 Brussel
telefoon: 02 - 640 11 12 of 640 15 75.

Met Andere Woorden wordt gratis toegezonden aan hen die geïnteresseerd zijn in het vertalen en doorgeven van de bijbel.

Redactie: ds. W. van Galen,
dr. H.W. Hollander, dr. E.W. Tuinstra
en Jan J. van Capelleveen (eind-
redacteur).

Adreswijzigingen: Deze aanbrengen op de adresband van dit nummer en deze retour zenden aan:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem.
Telefonische meldingen via
nummer 023 - 22 41 00.

Giften voor het werk van het Nederlands Bijbelgenootschap in binnen- en buitenland, en bijdragen ter bestrijding van de onkosten van dit blad kunnen gestort worden op giro 30 04 82 van het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem met vermelding 'gift' of 'Met Andere Woorden'.

 Nederlands Bijbelgenootschap

Een kerkbijbel voor Denemarken

door dr. Niels J. Cappelørn ¹⁾

In Nederland is de discussie over de wenselijkheid van een nieuwe kerkbijbel, een nieuwe vertaling voor gebruik in en door de kerken, weer opgelaaid. De problematiek speelt ook in andere landen van Europa.

Na een stroom vertalingen in omgangstaal (Groot Nieuws-bijbels zoals ze ook wel genoemd worden, voor mensen die van de kerk en haar taalgebruik zijn vervreemd) duikt in een aantal landen de vraag op, of ook de kerken niet aan nieuwe vertalingen toe zijn.

Het verst gevorderd zijn de Denen. Daar wordt de laatste hand gelegd aan de vertaling van wat letterlijk genoemd wordt 'een nieuwe Deense kerkbijbel'.

Tijdens een feestelijke viering van het 175-jarig bestaan van het Deense Bijbelgenootschap (twee maanden ouder dan het Nederlandse) sprak de algemeen secretaris dr. Niels J. Cappelørn over deze vertaalwerk.

'Het verlangen om de bijbel te lezen neemt de laatste tijd weer toe. Het wordt sterk gevoed door het bijbelgenootschap. Daardoor kwam ook versterkt de oude wens weer op naar een revisie ²⁾ van de Deense vertaling.'

Dit citaat haal ik uit het voorwoord van een proefvertaling van de brief aan de Hebreërs die in 1818 verscheen. Dat voorwoord was geschreven door een van de stichters van het Deens Bijbelgenootschap, prof. Jens Møller. Dit citaat maakt duidelijk hoezeer de geschiedenis van het bijbelgenootschap verstrengd is met de geschiedenis van bijbelvertalen en bijbelgebruik in Denemarken. Het Deens Bijbelgenootschap werd op 23 mei 1814 gesticht. Al een paar maanden later boden theologische en taalkundige bestuursleden de Deense koning een proefvertaling aan van de brief van Jakobus. Ze vroegen de koning een commissie te benoemen om een nieuwe vertaling te maken.

Al op 13 december 1815 stelde de koning die commissie in. Alle zes bestuursleden van het bijbelgenootschap die de proefvertaling hadden gemaakt, werden erin benoemd. Dat werd het nieuwe testament van koning Frederik VI, omdat hij die vertaling 'autoriseerde', dat wil zeggen: voor liturgisch gebruik in de Deense staatskerk vrijgaf.

Bijbelgenootschap nam het initiatief

Ik noem deze gebeurtenis, omdat we niet kunnen spreken over bijbelvertalen, zeker niet sedert 1819, zonder het bijbelgenootschap te noemen. De twee geschiedenissen zijn onlosmakelijk met elkaar verweven. Sedert 1814 zag het bijbelgenootschap het niet alleen als zijn taak om vertalingen van de bijbel uit te geven, maar ook om zelf initiatieven tot nieuwe vertalingen te nemen. Juist daarom wil ik op deze jubileumdag aandacht besteden aan ons vertaalwerk. We kunnen de bijbel in onze wereld alleen maar lezen in vertalingen. Dat geldt zowel voor het oude als voor het nieuwe testament. Maar we kunnen nog een stap verder gaan en erkennen dat met uitzondering van Jezus' woorden 'Eli, eli, lama sabachtani', alles wat Jezus heeft gezegd in vertaling tot ons komt. Hij sprak Aramees, maar zijn woorden zijn ons slechts in het Grieks overgeleverd. Kenmerkend voor het evangelie is, dat we er slechts in vertaling kennis van kunnen nemen. En dat houdt weer verband met het kenmerkende feit dat het koninkrijk van God door ons op aarde vertaald moet worden in actuele situaties. Om ons daarin te oefenen moet ook de boodschap van dat koninkrijk door ons vertaald worden in de taal van onze tijd.

**De kerk heeft
vertalingen
nodig**

We kunnen niet over de kerk spreken zonder over bijbelvertalingen te spreken. Al op de eerste pinksterdag, de dag waarop de kerk werd gesticht, werd de evangelische boodschap vertaald. Dat lezen we in Handelingen 2, waar we horen dat de apostelen vervuld werden met de heilige Geest en in vreemde talen het evangelie verkondigden.

De auteur van de Handelingen van de apostelen vertelt ons dat Parten, Meden en Elamieten, inwoners van Mesopotamië, Judea en Kappadocië, Pontus en Asia, Frygië en Pamfilië, Egypte en de streken van Libië bij Cyrene en vele anderen hoorden dat de apostelen verkondigden dat Jezus van Nazaret de Christus was, Gods Zoon.

Die dag werd het evangelie vertaald en vanaf dat moment was de kerk afhankelijk van vertalingen. Vanaf dat moment ook waren de kerkgeschiedenis en de geschiedenis van het bijbelvertalen zozeer vertwijnd, dat ze niet meer van elkaar te scheiden waren.

Het is het lot van de kerk om met bijbelvertalingen te moeten leven. Daarom maakten kerken keer op keer nieuwe vertalingen. Ze beseften dat, om het evangelie onder mensen te verbreiden, het steeds weer vertaald moet worden in hun situatie en in de taal die mensen op dat moment spreken. Tenminste, zo is het altijd geweest in onze traditie, al beseft ik dat er ook andere tradities bestaan die minder nadruk op die vertaaltaak leggen.

**Vertalingen in
verschillende
tradities**

Zo'n vertaling kan op verschillende manieren ontstaan. Ik noem u er een paar: Daar is in de eerste plaats de allereerste vertaling, die van het oude testament in het Grieks. Deze kwam tot stand ongeveer 150 jaar voor Christus. De legende wil dat 72 geleerde Joden uit Alexandrië in Egypte en omgeving ieder voor zich het oude testament vertaalden. Toen ze hun manuscripten met elkaar vergeleken, ontdekten ze dat deze onderling volkomen gelijk waren.

Toen Luther het nieuwe testament in 1522 vertaalde, bracht hij die taak in zijn eentje in elf weken tot stand. Het is waardevol daaraan eens te denken, als iemand meent, dat wij in onze tijd veel te snel handelen; vooral als men beseft dat we veertien jaar geleden begonnen zijn met de vertaling van het oude testament waaraan we nu werken.

Toen in 1819 besloten werd het nieuwe testament opnieuw te vertalen - in wezen was het werk al in 1815 begonnen - besloot de koning dat de zes 'achtenswaardige theologen en taalkundigen' elkaar één dag per week zouden ontmoeten. Dat deden ze trouw in het bisschoppelijk paleis. In totaal kwamen ze 200 maandagmiddagen bij elkaar, zonder ooit één maandag te missen. En nu het laatste voorbeeld. Toen de Zweedse bijbel in 1917 geautoriseerd werd, had een commissie daar 143 jaar aan gewerkt, van 1773 tot 1916. Met andere woorden: er bestaat een gevarieerde traditie van vertalen.

**Achtergrond van
onze Deense
vertaling**

Wij begonnen met ons vertaalwerk in 1975 met een proefvertaling van de psalmen van David die in 1977 werd gepubliceerd. In 1985 kwam ook het nieuwe testament uit. En we hopen dat een proefvertaling van de gehele bijbel in het komend voorjaar gereed zal zijn. Dan volgt nog een revisieperiode en het is de bedoeling dat de nieuwe vertaling in 1991 geautoriseerd kan worden. Van belang is te onderstrepen dat dit project begonnen is met de instemming

van het ministerie van kerkelijke zaken. Maar evenzeer is het goed te beseffen dat alle volgende ministers van dat ministerie zich in latere jaren achter dit project hebben gesteld. Dat bewijst dat we de economische steun ontvingen die nodig was.

Voorbeelden van onze vertaling

Om te bewijzen dat er een nieuwe vertaling nodig is, verwijs ik naar het klassieke voorbeeld van de inleiding op Psalm 2, waar staat: 'Waarom snuiven de heidenen, waarom zinnen volkeren op ijdelheid?'³⁾ Ik geloof niet dat er tegenwoordig veel mensen zijn die dat nog begrijpen. In de proefvertaling van 1975 wordt letterlijk gezegd: 'Waarom komen de volken in opstand, waarom beramen ze plannen zonder een kans van slagen?'

Een tweede voorbeeld is te vinden in Psalm 102, weer uit de Deense Vertaling-1931: 'Mijn God, neem mij niet weg "i dagenes haelvt".' Ik moest er indertijd een woordenboek bijhalen om te ontdekken wat in dit verband 'haelvt' betekende.

Daar las ik dat dit woord sedert het midden van de vorige eeuw in onbruik was geraakt. Toch gebruikten theologen het nog in 1931. In de nieuwe proefvertaling lezen we nu, 'Mijn God, ruk mij niet weg midden uit mijn leven.'

Ook de structuur van de taal is aan wijzigingen onderhevig. Terwijl men in het verleden, bijvoorbeeld in 1819, nog ingewikkelde zinsconstructies kon maken in het Deens, vinden wij die nu afkeurenswaardig. Ik zal me slechts laten verleiden tot een enkel voorbeeld. In de inleiding tot de brief aan de Efeziërs vinden we in het Grieks een ontzettend lange lofprijzing van God. De zin beslaat Efeziërs 1:3-14. In 1819 werd dat gedeelte in twee lange zinnen vertaald. De eerste omvatte 184 en de tweede 40 woorden, verpakt in bij- en tussenzinnen die dit gedeelte heel moeilijk te begrijpen maakten.

In de geautoriseerde vertaling van 1907 hielden de vertalers zich in zoverre aan de Griekse structuur dat ze er één zin van maakten van maar liefst 218 woorden.

In de huidige geautoriseerde vertaling van 1948 wordt de lofprijzing van Paulus opgedeeld in zes zinnen. In de proefvertaling waaraan wij nu werken, is het gehele gedeelte vertaald in acht zinnen in de hoop dat de begrijpelijkheid daardoor wordt bevorderd.

Traditie en vertalen

Zoals ik al gezegd heb, speelt de traditie in vertalen een grote rol. Ik begrijp best dat veel mensen daarom verontrust zijn. Gaan we bij dit vertalen nu niet al te zeer voorbij aan die kerkelijke traditie? Wie die vraag stelt, moet zich echter tegelijkertijd afvragen: 'Hoe oud is de traditie eigenlijk?' Want hier en daar is die heel wat jonger dan wij op het eerste gezicht menen.

Ook daarvan wil ik een voorbeeld geven en ik gebruik daarvoor Matteüs 28:18-20, vaak 'de zendingsopdracht' genoemd, of ook wel 'het doopbevel'. Ik citeer eerst de Vertaling-1819: 'Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde. Gaat daarom henen en onderwijst alle volkeren *en doop hen* in de naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes. *En leer hen* te onderhouden alles wat ik ulieden geboden heb. En ziet ik ben met ulieden al de dagen tot de voleinding der wereld.'

Zo luidde de zendingsopdracht met slechts geringe wijzigingen sedert de eerste Deense bijbel die door koning Christiaan III in ongeveer 1550 geautoriseerd

werd en de naam 'Reformatiebijbel' kreeg.

Pas in 1907 werd de vertaling gewijzigd. De bewoording werd: 'Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde. Gaat daarom henen en maak alle volkeren tot mijn discipelen, *hen dopende* in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest, *opdat u hen leert* onderhouden al de dagen al wat ik ulieden geboden heb tot het einde van de wereld.'

In 1948 is die bewoording alleen taalkundig iets aangepast. Een woord als 'ulieden' werd 'jullie'.

In de huidige proefvertaling hebben we weer gekozen voor: 'Mij is alle macht in de hemel en op aarde gegeven. Trek erop uit en maak alle volken tot mijn discipelen *en doop hen* in de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, *en leer hun* alles onderhouden, wat ik jullie heb opgedragen. Zie, ik ben altijd met jullie tot het einde van de wereld.'

Dit is een voorbeeld van het feit, hoe in 1907 gebroken werd met een vertaaltraditie sedert 1550, die nu weer opgenomen wordt, waarbij dus het 'hen dopende' en 'opdat u hen leert' weer in 'doop hen' en 'leer hen' wordt omgezet. Of deze proefvertaling ingang zal vinden, moet natuurlijk nog blijken.

Prof. dr. Jan de Waard aanvaardt zijn ambt

Op 27 oktober 1989 aanvaardde prof.dr. Jan de Waard, vertaalcoördinator van de bijbelgenootschappen in Europa en het Midden-Oosten, zijn ambt als bijzonder hoogleraar in de bijbelvertaalkunde. In zijn dankwoord aan het einde van zijn inaugurele rede prees hij het Nederlands Bijbelgenootschap dat deze leerstoel - de eerste ter wereld in dit vak - mogelijk heeft gemaakt.

Zijn openbare college gaf hij de titel mee: 'Van overzetting en overspel. De fidus interpres op zoek naar getrouwheid.' Zelf vatte hij zijn inzichten aan het einde van zijn college samen met een citaat van rabbi Yehuda: 'Wie een bijbelvers formeel vertaalt is een leugenaar; wie er iets aan toevoegt is een godslasteraar.'

Prof. De Waard bezon zich op de vraag: 'Wat is getrouw vertalen?' Niet letterlijk vertalen, luidde zijn conclusie, daarmee kan juist de betekenis geweld worden aangedaan. Hij gaf vervolgens een overzicht van alle eisen waaraan een bijbelvertaling moet voldoen om werkelijk getrouw aan de grondtekst te blijven en zich tegelijkertijd naar de regels van de ontvangende taal te schikken. De inaugurele rede van prof. dr. J. de Waard is inmiddels in druk verschenen en kan (gratis) worden aangevraagd bij het Nederlands Bijbelgenootschap, postbus 620, 2003 RP Haarlem, telefoon: 023 - 22 41 00.

Graag bij het aanvragen de titel vermelden: 'Van overzetting en overspel'.

Jubileumwens

Ik heb vandaag één grote jubileumwens: dat we deze vertaling zullen mogen afmaken. Niet alleen in de zin dat zij zal worden uitgegeven, maar ook dat zij zo goed zal zijn dat zij geautoriseerd zal worden en zal resulteren in een echte kerkbijbel. Daarmee bedoel ik een bijbel die algemeen door alle christenen en kerken zal worden gebruikt.

Een wezenlijke trek van de Deense vertaaltraditie is dat een vertaling die geautoriseerd is voor gebruik in de Deense staatskerk, krachtens die autorisatie ook door alle andere kerken en geloofsgemeenschappen in Denemarken wordt gebruikt.

Iedere vertaling leidt tot discussies, dialogen, conflicten en strijd. Daar is geen bezwaar tegen, als het ons tenminste niet uit elkaar drijft. Mensen zullen verwond worden, dat gebeurt altijd als er nieuwe vertalingen verschijnen. Er ontstaan kloven, misschien wel diepe.

Ik hoop dat niemand zo verwond wordt, dat er geen genezing is. Ik hoop dat er geen kloven zullen ontstaan, die niet overbrugd kunnen worden; dat er geen scheuren zullen ontstaan, die niet gedicht kunnen worden door onze bijbelse gemeenschap.

Mijn hoop op deze jubileumdag is, dat wij allen open zullen staan voor deze poging tot vertalen en dat we onze verantwoordelijkheid zullen aanvaarden om de arbeid af te maken, dat we elkaar zullen helpen om voorbereid te zijn op deze nieuwe bijbel als een gemeenschappelijke bijbel.

Laat niemand zich terugtrekken met de vraag 'Is zo'n nieuwe vertaling wel nodig? Is de oude niet goed genoeg?' Ik herinner u aan dat voorwoord van Jens Møller uit de proefvertaling van de brief aan de Hebreeërs in 1818: 'Mensen willen hun bekende bijbel zo zelden mogelijk veranderd hebben.'

Hoewel waar is wat hij schreef - en latere ervaringen onderstrepen zijn woorden - toch wil ik sluiten met de uitspraak van Prediker 7:10, 'Vraag niet waarom het vroeger beter was dan nu; want zo'n vraag klinkt niet al te verstandig.'

NOTEN

- 1) De vertaling uit het Deens is van Jan J. van Capelleveen.
- 2) In de geschiedenis van het bijbelvertalen in het Deens wordt keer op keer gesproken van 'revisies' als er sprake is van geheel nieuwe vertalingen. Dit is zo, omdat de bijbel van oudsher - en nog steeds - een kerkboek is waarvan de vertaling door de Deense koning - nu op advies van het ministerie voor kerkelijke zaken - wordt goedgekeurd en zo beschikbaar wordt gesteld aan de staatskerk.
- 3) De Deense bijbelteksten zijn zo letterlijk mogelijk vertaald in het Nederlands van dezelfde periode. Daarbij is aangesloten bij oudere Nederlandse vertalingen uit dezelfde periode. Alleen die woorden zijn gewijzigd die in het Deens duidelijk een andere betekenis hebben. Zo 'woeden' de volkeren niet in het Deens, maar 'snulven' (fnyster) ze.

De bijbel vertalen voor de liturgie

door dr. D. Monshouwer

In zekere zin is het volgend artikel van de hervormde predikant en medewerker aan het kwartaalschrift 'De Eerste Lezing', dr. D. Monshouwer, een van de eerste reacties op de vraag van het bestuur van het bijbelgenootschap of de kerken van ons land behoefte hebben aan een nieuwe vertaling en zo ja, welke eisen zij daaraan stellen.

Tegelijkertijd is Monshouwer gevraagd dit artikel te schrijven om vanuit de redactie van 'De Eerste Lezing' mee te denken over problemen die het bijbelgenootschap bezighouden, terwijl stafleden van het bijbelgenootschap op hun beurt in bijdragen aan 'De Eerste Lezing' mee zullen denken met de vragen die daar opduiken.

Dr. Monshouwer geeft aan wat hij van een mogelijke nieuwe vertaling voor gebruik in en door de kerken verwacht. Zijn artikel is in verband met de beschikbare plaatsruimte door de redactie enigszins bekort.

Hebben wij een nieuwe bijbelvertaling nodig? Wanneer het antwoord op deze vraag bevestigend luidt, denkt men op het ogenblik vooral aan een kerkbijbel. De kerken kunnen een vertaling gebruiken om voor te lezen in de eredienst. Het uitgangspunt kiezen in de eredienst betekent overigens niet, dat ander gebruik van de bijbel uitgesloten wordt. Bijbellezen in huiselijke kring of persoonlijk bijbellezen zullen vanuit de liturgie juist een nieuwe impuls en samenhang krijgen. Met deze overwegingen doemt echter onmiddellijk de volgende vraag op. Als wij bij een nieuwe bijbelvertaling denken vanuit en met het oog op de liturgie, welke bijzondere eisen stelt dat dan aan de vertaling?

Liturgie stelt geen eisen vooraf

Misschien klinkt het verrassend, maar de liturgie stelt op zichzelf *geen* bijzondere eisen aan de vertaling. De liturgie laat echter wel ten diepste zien wat er bij vertalen altijd op het spel staat. Het gaat niet om het achteraf aanpassen van een vertaling ten behoeve van de liturgie. Er is niet eerst een vertaling die vervolgens in de eredienst gebruikt wordt. Er was oorspronkelijk ook niet eerst een tekst die vervolgens werd voorgelezen. Ter wille van de voorlezing is er geschreven. En daarom geldt dus het omgekeerde: wat geschreven is, vraagt erom voorgelezen te worden.

Tegenstelling wordt overbrugd

Is dat toch niet weer een nieuwe voorwaarde? Ik meen van niet, wanneer liturgie wordt opgevat als de aan de Schriften eigen praktijk van voorlezen die de afstand in tijd en culturele omstandigheden overbrugt. Zou deze brug niet bestaan, dan was elke vertaalmethode tot mislukken gedoemd. Maar in de praktijk blijken verschillende vertaalmethoden mogelijk, met nadelen en voordelen.

Want enerzijds kunnen voor de voorlezing niet alle archaïsmen, gewrongen zinsconstructies, hebraïsmen en graecismen die je vanuit de grondtaal zou willen gebruiken, dienst doen. Het moet aan te horen zijn. Anderzijds hoeft en mag de interpretatie niet in de vertaling opgenomen worden. Bij voorlezing in de eredienst hoort ook uitleg. Die uitleg kan van situatie tot situatie variëren. Maar één ding is nodig: dat de associaties in de tekst en tussen de teksten hoorbaar zijn. De associaties mogen niet bij voorbaat ingevuld worden. Zij zullen open blijven ten behoeve van uitleg en zij kunnen open blijven vanwege de uitleg. Het mag overigens wel zichtbaar zijn, dat de tekst in deze richting stuurt. Dat

kan gebeuren met behulp van de kolometrie. Geen eindeloze zinnen, waarin met moderne leestekens zo goed en zo kwaad als dat kan enige orde gebracht is, maar adem-eenheden. Wat in één adem gezegd moet worden, wordt op één regel afgedrukt. Dat is een geweldige hulp voor voorlezer en hoorder beiden. In het oude testament heeft de vertaler daarbij enige steun aan de accenten, die geleerden reeds eeuwen geleden aan de Hebreeuwse tekst toevoegden, ten behoeve van de voordracht. In het nieuwe testament ontbreken zulke aanwijzingen. Er blijft altijd een element van keuze in. Men moet van de kolometrie geen dogma maken. Het is niet meer, maar ook niet minder dan een herinnering aan de mondelinge oorsprong van de Schriften, en een signaal betreffende het mondeling gebruik tot op deze dag.

Luisteren en antwoorden

Evenmin als een te grote tegenstelling tussen vertaalmethoden, zal men een valse tegenstelling tussen liturgie en preek maken. Tot alle liturgie behoort de schriftlezing en die wil verstaan worden. Dus hoort er uitleg bij, in welke vorm dan ook. De toeëigening van de tekst door de hoorder is een wezenlijk aspect van de liturgie. Schrijven vraagt om voorlezen, voorlezen vraagt om toepassen. Daaruit volgen toch twee aspecten, waarop bij een vertaling ten behoeve van de liturgie in het bijzonder gelet moet worden.

De twee eisen die de eredienst aan de vertaling stelt, hebben alles te maken met de twee houdingen van de gemeente in de eredienst. Deze is eerst ontvangend en luisterend, vervolgens antwoordend betrokken. Natuurlijk lopen beide aspecten ook voortdurend samen en door elkaar. Maar het is voor een goed verstaan nuttig ze te onderscheiden, zoals zij in de liturgie te onderscheiden zijn in de twee grote delen van de kerkdienst: de dienst van de Schrift, waarin schriftlezing en uitleg hun plaats hebben, en de dienst van de tafel, waarin de gaven, voorbeden en sacramenten plaatsvinden.

De gegeven tekst is begin en einde. Niet alles hoeft bij voorbaat uitgelegd te worden. De eerste schrijver heeft er een boodschap voor de gemeente in neergeschreven. De hoorder hoeft er niet meteen van uit te gaan, dat hij die boodschap wel niet meer zal verstaan.

Herhalingen herkenbaar vertalen

Dan is het voor een goed verstaan en voor de uitleg nodig herhalingen, reminiscenties en citaten eensluidend en herkenbaar te vertalen. Anders moet er toch weer van alles uitgelegd worden, voordat wij horen welke verbanden er liggen. Men zegt wel, dat moderne talen vragen om afwisseling. Herhaling is in de liturgie echter geen bezwaar, die leeft daar integendeel van. Geweldig belangrijk zijn de klank, het rijm en het ritme in een tekst. De vertaling zal die niet mogen verstoren door willekeurige afwisseling.

Wat bij elkaar kan horen, moet bij elkaar gehoord kunnen worden. Omgekeerd moet men zo mogelijk voorkomen, dat verkeerde associaties gelegd worden op de klank van het Nederlands afgaande. Bijvoorbeeld: het 'verblijf, onderkomen' (Grieks: *kataluma*) in Lucas 2:7 en 22:11 verwijzen wel naar elkaar, de 'herberg' (Grieks: *pandocheion*) van Lucas 10:34 hoort in dit rijtje niet thuis.

Associaties oproepen

De vertaling moet associaties oproepen, niet verdonkeremanen. Wie zal uitmaken welke associaties er allemaal te horen zijn? Het blijft toch altijd in de

preek een spel van 'Ik hoor; ik hoor, wat jij niet hoort'. Er hoort verrassing in te zitten. En de mogelijkheden voor de uitleg moeten zo open mogelijk gehouden worden. Scherpe kanten en moeilijke passages zullen niet al in de vertaling gladgestreken mogen worden.

Misschien is het nodig eraan toe te voegen: de bijbel vraagt desalniettemin om vertaling. Wij blijven ontvangers. Anders dan enkele andere religieuze boeken wil de bijbel niet in de grondtekst geciteerd zijn. Het boek is niet heilig. De woorden van de Heilige klinken erin door. De woorden van de Schrift willen onze eigen taal worden, en geen Arabisch of Sanskriet blijven. Het gaat pas mis wanneer de ontvangende taal onder dat mom *voorwaarden* gaat opleggen. Een beetje vreemd mag het ondertussen best klinken. Dat houdt de aandacht wakker voor het feit, dat onze moedertaal niet van nature geschikt is om het bijbelse taaleigen weer te geven. Bijvoorbeeld: 'genade' - dat is wat jongens die vechten van elkaar eisen. Hoewel dit klassieke voorbeeld om te laten zien dat grote bijbelse woorden niet meer of verkeerd verstaan worden, misschien wel gedateerd is en behoort tot het taalveld van de jaren vijftig. Hoezeer was dit taalgebruik op het schoolplein eigenlijk mede bepaald door de herinnering aan kerkelijke klanken? Gebruiken vechtende jongens in de tachtiger jaren ooit nog het woord 'genade'? Het blijft waar, dat God geen God is die boven ligt, eist en dwingt, zeker niet wanneer het woord 'genade' in het spel is. Maar welke taal moet zich nu aanpassen? Met enige moeite moet het herkenbaar zijn. Maar enige moeite mag men daar wel voor doen.

Laat het Nederlandse taalveld dat wordt opgeroepen door 'genade', zich maar voegen naar de Schrift. Dat is praktisch en historisch simpeler. Niemand wil immers de bijbeltekst veranderen. Onze taal verandert voortdurend. Dat is niet alleen een argument voor telkens opnieuw vertalen. Laat de ontvangende taal maar een beetje bescheiden zijn, wie weet of zij er niet nog wat van opsteekt. Dus alle mogelijkheden uitbuiten, zelfs die welke er nog niet zijn. Archaïsmen en neologismen, poëtische en onpoëtische taal, op zo'n manier dat het van pas komt om de zeggingskracht te bewaren. Het is geen schande wanneer een bepaald woord typisch bijbeltaal is en in Van Dale aangemerkt wordt als alleen gebruikt in Hebreeën zoveel vers zoveel. Dat is een Grieks woord ook wel eens overkomen. Taal bestaat slechts als gerechtvaardigde zondaar. Het is een wonder dat mensen elkaar met woorden verstaan en antwoorden kunnen. Van die genade zullen wij geen beperking fabriceren, maar er dankbaar gebruik van maken.

Antwoord in het kerklied

Dankbaar gebruik maken van de Schriften komt in de kerkdienst vooral tot uiting in zingen. De tweede les die aan een liturgische bijbelvertaling gesteld moet worden, is derhalve dat zij zingbaar is. Dat geldt uiteraard in de eerste plaats voor psalmen en hymnen in de bijbel. Maar het geldt ook voor grote delen ogenschijnlijk proza.

Teksten hebben hun eigen, inwendig ritme. Dat kan schuilen in kleine stopwoordjes, in herhalingen, in assonanties, ja, eigenlijk in alles. En dat moet gerespecteerd worden, opdat de teksten niet alleen gehoord, maar ook zelf in de mond genomen kunnen worden. Zij horen te blijven klinken. Want de bijbel is geen verzameling mededelingen, van welke aard ook, maar woorden die

gehoord willen worden en die tot klinken moeten worden gebracht; een bundel voor stem en tegenstem.

Daaruit volgt vanzelf, dat er een zeker evenwicht dient te zijn tussen verrassing en herkenning. Wil de gemeente zich de teksten zo eigen maken, dat er meegezongen kan worden, dan mag een nieuwe vertaling, vooral in de liturgisch reeds gebruikte gedeelten, zich niet te ver van de traditie verwijderen. Al is daarmee nog lang niet alles beslist. Want het kan zowel inspirerend als vervreemdend zijn om een overbekende tekst opeens anders te laten klinken. Waarschijnlijk zal men bij een nieuwe kerkbijbel meestal kiezen voor verband met de liturgische traditie waar dat mogelijk is en de verrassende wendingen in een aantekening vermelden. Als er maar ruimte blijft voor dichters en muzikanten om de woorden op te pakken en op hun manier te verwerken. De bedoeling van een kerkbijbel kan immers niet zijn, verdere ontwikkelingen af te sluiten. Hij zal integendeel inspireren tot nieuwe liederen.

**Verrassende
wendingen in
aantekeningen**

Want de bijbel is een boek dat om antwoord vraagt. Ook onder dit gezichtspunt is en blijft de gegeven tekst begin en einde. Met alle variatie en polyfonie die hem eigen is. Het maakt uit wie wanneer in welke omstandigheden leest. De Schriften hebben daarin reeds voorzien door 'hetzelfde' op verschillende manieren te vertellen. Nu de doorgaande lezing van de evangeliën en andere boeken weer meer veld wint, komt de zin van de meerstemmigheid helderder naar voren. Deze veelkleurige meerstemmigheid hoeft en mag niet kunstmatig onderdrukt worden, noch uit historische, nog uit liturgische overwegingen. Liturgie zorgt ervoor dat er met het verhaal van oudsher iets gebeurt. In de eredienst heeft het gelezene een concrete hoorder, op een bepaalde tijd en plaats.

**Vanzelfsprekend
oecumenisch**

Ten slotte is het vanzelfsprekend dat een nieuwe vertaling voor de kerken een oecumenische zaak is. Nu er meer en meer gelijk-op gelezen wordt, kan dat niet anders. Samen vieren impliceert samen lezen. Dat vraagt om samen nieuw horen en dus nieuw vertalen. Daardoor voelen in allerlei kerken mensen de behoefte voor de gelegenheid, voor vieringen en leerhuizen, opnieuw zelf te gaan vertalen. Het kwartaalschrift 'De Eerste Lezing' tracht al enige jaren in het spoor voor 'De Eerste Dag' in deze behoefte te voorzien, en de inspanningen van vertalende voorgangers enigszins te bundelen. Maar er zou veel meer te noemen zijn aan activiteiten op dit terrein. Het is allemaal voorbereidend werk voor een nieuwe kerkbijbel.

Europa kan een stroom van studiebijbels verwachten

door dr. Paul Ellingworth¹⁾

Eind september kwamen medewerkers van twaalf Europese bijbelgenootschappen en vijf vertaal- en marketingconsulenten van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen in Madrid bijeen om gedachten uit te wisselen over studiebijbels.

Natuurlijk kwamen daarbij ook hulpmiddelen voor bijbellezers in bijbeluitgaven ter sprake. Met dat laatste wordt bedoeld op informatieve voetnoten, kanttekeningen, kaarten, registers en dergelijke in bijbels. Tijdens die bijeenkomst hield de Schot Paul Ellingworth een lezing, waarin hij beschreef hoe het denken binnen de bijbelgenootschappen zich ten aanzien van deze onderwerpen sedert 1939 ontwikkelde.

In juli 1939 ontmoetten afgevaardigden van enkele bijbelgenootschappen elkaar in Woudschoten bij Zeist. Ze legden daar de basis voor de oprichting van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen. In die bijeenkomst waren secretarissen bijeen van wat in die tijd 'de grote vier' waren van de bijbelgenootschapsfamilie: het Amerikaans, het Brits en Buitenlands, het Nederlands en het Schots Bijbelgenootschap.

**Zonder
kanttekeningen
en uitleg**

Tijdens dat samenzijn werd ook gesproken over de betekenis van de oude statutaire uitspraak dat bijbels gepubliceerd moesten worden 'zonder kanttekeningen en uitleg'.²⁾ Ieder genootschap had vooraf omschreven, hoe het die uitspraak in de praktijk uitlegde.

Het Nederlands Bijbelgenootschap had volgens de nogal korte notulen die wij van deze vergadering hebben het minste bij te dragen. Het deelde mede dat het in de voetsporen ging van het Brits en Buitenlands Bijbelgenootschap.

Het Amerikaans Bijbelgenootschap bleek een strikte uitleg van die woorden te volgen. Het verklaarde zelfs geen King James-bijbel te willen uitgeven met hoofdstukopschriften, omdat die, vooral in het Hooglied, een verklarend karakter droegen.

Het Brits en Buitenlands Bijbelgenootschap overlegde zijn 'Regels voor Vertalers', die er sterk de nadruk op legden dat iedere vorm van 'uitleg' vermeden moest worden. Zo bepaalde bijvoorbeeld regel 14 alinea 'd' dat een aanvaardbare voetnoot: *'niet probeert de betekenis van de tekst te verklaren, maar onbegrip te voorkomen.'* In dezelfde regel zegt alinea 'g': 'Iedere voetnoot moet zich beperken tot een eerlijke poging om een juiste weergave van de oorspronkelijke tekst te bieden en mag niet de vorm van een verklaring bezitten.'

Toch besepte het Brits en Buitenlands Bijbelgenootschap dat deze regels niet alle problemen oplosten: wel allerm minst de vraag hoe het woord 'verklaring' verklaard moest worden. Daarom had het een commissie in het leven geroepen om voor het Zeister samenzijn 'een verklaring op te stellen over de woorden "zonder kanttekeningen en uitleg"'. Die commissie sprak uit dat het bijbelgenootschap zijn taak 'ten volle vervulde als het de Heilige Schrift verspreidde zonder dat daarin, noch daarbij ingebonden, enig materiaal was dat de geïnspireerde woorden verklaarde, probeerde te verklaren, of op enige manier beschouwd kon worden als dogmatisch beoordeeld.'

**Wel uitleg maar
geen verklaring**

De Schotse uitspraak was evenmin erg duidelijk. Daarin werd het gebruik van voetnoten en kanttekeningen verdedigd, omdat ze 'niet het doel hadden te

verklaren, maar om uitleg te geven.' Maar ongelukkigerwijs gaven de Schotten geen uitleg van wat ze met 'uitleg', noch een verklaring van wat ze met 'verklaren' bedoelden.

Toch werpt hun uitspraak wel wat licht op de reden, waarom de bijbelgenootschappen die uitspraak over 'geen kanttekeningen en uitleg' hadden opgenomen in hun statuten. Die uitspraak, zo zeiden de Schotten, was 'aangenomen in verband met het rooms-katholieke gebruik om Engelse bijbels te verspreiden, in het bijzonder de vertaling van de Vulgaat die bekend staat als de *Douay-bijbel*, waarin bij de tekst een overvloedig aantal typisch "roomse" en uitgesproken anti-protestantse voetnoten is opgenomen.' Toen dan ook in 1804 het Brits en Buitenlands Bijbelgenootschap was opgericht en een jaar later zijn statuten aanvulde met de uitspraak over '(zonder) kanttekeningen en uitleg' namen de Schotten bij de oprichting van hun bijbelgenootschap die woorden over.

Drie Indrukken

Toen ik de notulen van die bijeenkomst in Zeist nog weer eens doorlas, bleven drie indrukken hangen.

In de eerste plaats werd daar de weg voorbereid om na de Tweede Wereldoorlog binnen de Wereldbond van Bijbelgenootschappen te komen tot de uitspraak dat het gaat om bijbeluitgaven 'zonder *dogmatische* kanttekeningen en uitleg', een uitspraak die we als bijbelgenootschappen nog steeds onderschrijven.

In de tweede plaats kon men het in Woudschoten met elkaar eens worden, omdat niemand daar aandrang op een precieze definitie van woorden als 'uitleg' en 'verklaring'. De afgevaardigden verklaarden zich tegen, maar gaven niet aan, waar ze precies tegen waren.

In de derde plaats zoeken we vergeefs in de verslagen van die conferentie van 1939 naar een indicatie dat de bijbelgenootschappen zich verplicht voelden op welke manier dan ook te reageren op een beweging die al een generatie lang aan de gang was, en die na de Tweede Wereldoorlog zou leiden tot de oprichting van de Wereldraad van Kerken, bijna gelijktijdig met die van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen.

De tijd voor interconfessioneel aanvaardbare hulpmiddelen voor bijbellezers of interconfessionele vertalingen was kennelijk nog niet aangebroken. De vertegenwoordigers van de bijbelgenootschappen leken niet geïnteresseerd in de oecumenische beweging.

Zo bleef in wezen de impasse bestaan. Weliswaar waren voetnoten en kanttekeningen niet helemaal uitgesloten, maar de vraag bleef waar ze de grens overschreden en dogmatisch werden. Maar heel weinig bijbelgenootschappen waagden zich daarom aan bijbeluitgaven met informatief hulpmateriaal.

Uitweg uit de impasse

De ontwikkeling van het vertaalwerk onder invloed van de Amerikaanse taalgeleerde dr. Eugene Nida doorbrak die impasse. Hij publiceerde in 1958 een diepgravende studie in *The Bible Translator*,³⁾ waarin hij aantoonde dat hulpmiddelen voor bijbellezers de noodzakelijke verklaring konden bieden aan lezers zonder te vervallen in 'dogmatische uitleg en emotioneel geladen beschuldigingen en insinuaties.' Bovendien wees Nida op de mogelijkheid om studiebijbels te gaan uitgeven, gericht op vier verschillende doelgroepen: (1) beginnende lezers die nog niet met voetnoten overweg kunnen, (2) de gemiddelde bijbelge-

bruiker, (3) studenten en wetenschappelijk geschoolden, en (4) bijzondere gebruikersgroepen.

Dat onderscheid werd nog niet overgenomen door de afgevaardigden van bijbelgenootschappen en vooraanstaande kerkelijke leiders die in 1964 in Driebergen bijeen kwamen. Daar werd wel verder geborduurd op het succes en de reputatie van het vertaalprogramma van de bijbelgenootschappen met het verzoek 'de Schrift begrijpelijker te maken voor de gebruikers ervan'. Er werd een lijst van acht aanvaardbare hulpmiddelen opgesteld, de voorloper van de in 1968 (door het Vaticaan en de bijbelgenootschappen) aanvaarde *Richtlijnen voor Interconfessionele Samenwerking voor het Vertalen van de Bijbel*. Die lijst omvatte 'handzame formaten', illustraties, 'korte inleidingen' en, weliswaar niet specifiek genoemde, verklaringen van eigennamen, woordspelingen, parallelteksten en historisch achtergrondmateriaal naast landkaartjes. De bijbelgenootschapsassemblee van Addis Abeba voegde daar in 1972 'inleidingen' aan toe.

Onderzoek van 1981

In 1981 publiceerde Günther Metzger, die de assemblee van de bijbelgenootschap van Chiang Mai hielp voorbereiden, de resultaten van een onderzoek onder de titel, *Naar een beter begrip van de boodschap. Aspecten van de discussie over hulpmiddelen voor hedendaagse bijbellezers*.

Metzger wijst erop dat in 1974 een consultatie in Genève over hulpmiddelen voor bijbelgebruik concludeerde dat bepaalde hulpmiddelen altijd al in gebruik waren geweest, zoals versnummers. Die bijeenkomst stelde een lijst van twaalf categorieën samen zoals: titelpagina's, woordenlijsten, roosters, concordanties en 'aansluitingen' zoals leesroosters en een register van bijbelse onderwerpen. Belangrijker was misschien nog wel dat die bijeenkomst ook tot de conclusie kwam dat dynamisch-equivalente vertalingen, in het bijzonder in omgangstalen, nieuwe vormen van bijbelstudie vergen en dat daarin dus ook andere soorten hulpmiddelen noodzakelijk zijn.

De inzichten van die consultatie van Genève werden in 1980 officieel overgenomen door de assemblee van Chiang Mai. Daar werd duidelijk uitgesproken dat 'hulpmiddelen een essentieel onderdeel van de tekst uitmaken'. Op het eerste gezicht is dat een gevaarlijke uitspraak, maar ze maakt duidelijk dat dergelijke hulpmiddelen samen met de bijbeltekst overdragen wat ieder afzonderlijk niet kan doen, namelijk de betekenis van de oorspronkelijke tekst weergeven.

Metzger publiceerde zijn studie na die assemblee. Hij besloot met een moedige alinea onder het kopje 'Toekomstige taken':

Een studiebijbel ... verklaart niet de dogma's van een kerk, maar verstrekt achtergrondinformatie bij de bijbeltekst. De potentiële lezers van een dergelijke uitgave willen niet alleen (de bijbel) lezen, maar wensen een dieper inzicht in de bijbel te verkrijgen. Zij interesseren zich niet zozeer voor wat ze zouden moeten geloven, maar ze willen het belang van die bijbeltekst voor hun eigen leven ontdekken door meer te leren over de context en de samenhang van de bijbelboeken. Deze doelgroep is al gemotiveerd en heeft belangstelling voor zowel persoonlijke als gezamenlijke bijbelstudie. In de toekomst zullen we op dit gebied ervaringen moeten uitwisselen en zorgvuldig een model moeten ontwerpen dat zijn nationale aanpassingen

kan krijgen. In ieder geval zullen de bijbelgenootschappen en de kerken op dit gebied moeten samenwerken, waarbij de eerste het voorbereidend werk zullen moeten doen.

Geen verdere vooruitgang

Die uitspraak zou kunnen dienen als motto voor onze huidige vergadering. Ik ben er niet zeker van of we nu verder zijn dan in 1981, hoewel je natuurlijk niet van een brochure kunt verwachten dat alle bijbelgenootschappen de nieuwe richtlijnen meteen volgen. De idee voor een soort model studiebijbel is wel onderzocht, maar uiteindelijk terzijde gelegd, misschien onder de druk van allerlei taken die we als bijbelgenootschappen al hebben. Misschien ook vanwege de uitspraak dat de bijbelgenootschappen 'het voorbereidende werk moesten doen'. Daarom is het misschien goed dat we ons nu opnieuw op deze taak gaan bezinnen.

Er is wel iets gebeurd. Dr. Philip Stine ontwierp 'Richtlijnen voor studiebijbels met aantekeningen' die door de subcommissie voor vertalen van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen in 1985 wat herzien zijn en uiteindelijk in april 1986 werden gepubliceerd. Daar staan goede dingen in, maar niet alles is even helder of overtuigend.

Charles Péguy schreef eens: 'Alles begint met mysticisme en eindigt met politiek.' Nu we ons in deze consultatie gaan bezinnen op de vraag, hoe de ideale studiebijbel eruit moet zien, zullen we rekening moeten houden met de soms tegengestelde verlangens van:

- de bijbeltekst zelf, onze bron;
- de doelgroep van gebruikers, onze ontvangers;
- het nationale bijbelgenootschap, als uitgever;
- de schrijvers van de hulpmiddelen voor bijbelgebruikers;

en niet in het minst van:

- onze leden en giftgevers, die ons werk mogelijk maken.

Een nieuwe serie aanbevelingen

De lezing van dr. Paul Ellingworth toont aan hoe het denken over lang verboden 'kanttekeningen en uitleg' binnen de bijbelgenootschappen in de laatste halve eeuw veranderde. De taak van de consultatie⁴ was de huidige stand van zaken te inventariseren en van elkaar te leren.

Duidelijk werd dat al in tal van Europese landen studiebijbels in voorbereiding zijn. In Engeland, Duitsland, Frankrijk, Nederland, Spanje, Israël en voor de Arabische wereld is de basis daarvoor al gelegd en sommige projecten zijn al in een vergevorderde staat van voorbereiding. In enkele landen is gekozen voor informatie bij vertalingen die al jaren in en door de kerken worden gebruikt, in andere landen gaat het om studiebijbels in omgangstaal.

Een aantal aanbevelingen

De consultatie stelde een aantal aanbevelingen op waaraan studiebijbels naar algemene overtuiging van de afgevaardigden zouden moeten voldoen. De belangrijkste zijn:

1. Ze moeten de bijbeltekst in kanttekeningen niet herhalen, noch in eigen woorden weergeven.
2. Homiletisch taalgebruik moet over het algemeen vermeden worden, maar

de aantekeningen moeten wel gericht zijn op het verstand en de wil van de bijbelgebruiker.

3. Citaten uit oude vertalingen of handschriften kunnen beter vermeden worden, tenzij zo'n oorspronkelijke lezing van belang is om een specifieke traditie te verklaren.
4. Waar in vertaling figuurlijk taalgebruik letterlijk vertaald is, kan het wijs zijn aan te geven, wat de bijbelschrijver bedoelde te zeggen.
5. Kanttekeningen bij specifieke bijbelse termen moeten contextueel en niet lexicografisch van aard zijn; dat wil zeggen: de betekenis van het woord weergeven in het verband waarin het wordt gebruikt.
6. In studiebijbels moeten ook de al bestaande hulpmiddelen voor bijbelgebruik worden opgenomen, zoals inleidingen, alternatieve lezingen, verklaringen van eigennamen, woordspelingen, historische achtergrondinformatie, culturele verschillen, parallelteksten en perikoopopschriften.
7. Grafische mogelijkheden, zoals beeldstatistieken en landkaarten, moeten ten volle worden benut.
8. Termen die herhaaldelijk worden gebruikt, moeten in registers worden opgenomen en niet steeds in kanttekeningen worden verklaard.
9. Het totaal aan kanttekeningen mag niet meer beslaan dan ongeveer een kwart van de totale bijbeltekst, zodat een dergelijke studiebijbel in één band kan worden uitgegeven.
10. Als een oudtestamentische tekst in het nieuwe testament al dan niet letterlijk wordt geciteerd, moet dat in een kanttekening kort worden aangegeven en zo nodig toegelicht.

NOTEN

1. Dr. Paul Ellingworth is vertaalconsulent in dienst van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen. Zijn bijdrage werd vertaald en enigszins bekort door Jan J. van Capelleveen.
2. In de oorspronkelijke statuten van het Nederlands Bijbelgenootschap zijn de Engelse woorden 'without note and comment' vertaald met 'zonder aantekeningen en uitlegging'. Wij kozen in deze vertaling voor 'kanttekeningen' in plaats van 'aantekeningen', omdat dat de oudere term was die de Statenvertalers al gebruikten.
3. In dat jaar was de Nederlander J.J. Kijne, hoofd van de vertaalafdeling van het Nederlands Bijbelgenootschap, hoofdredacteur van *The Bible Translator*.
4. De volgende informatie is ontleend aan een verslag van dr. H.W. Hollander, die de consultatie namens het Nederlands Bijbelgenootschap bijwoonde en aan een overzicht van dr. Paul Ellingworth dat in de consultatie in principe werd aangenomen.